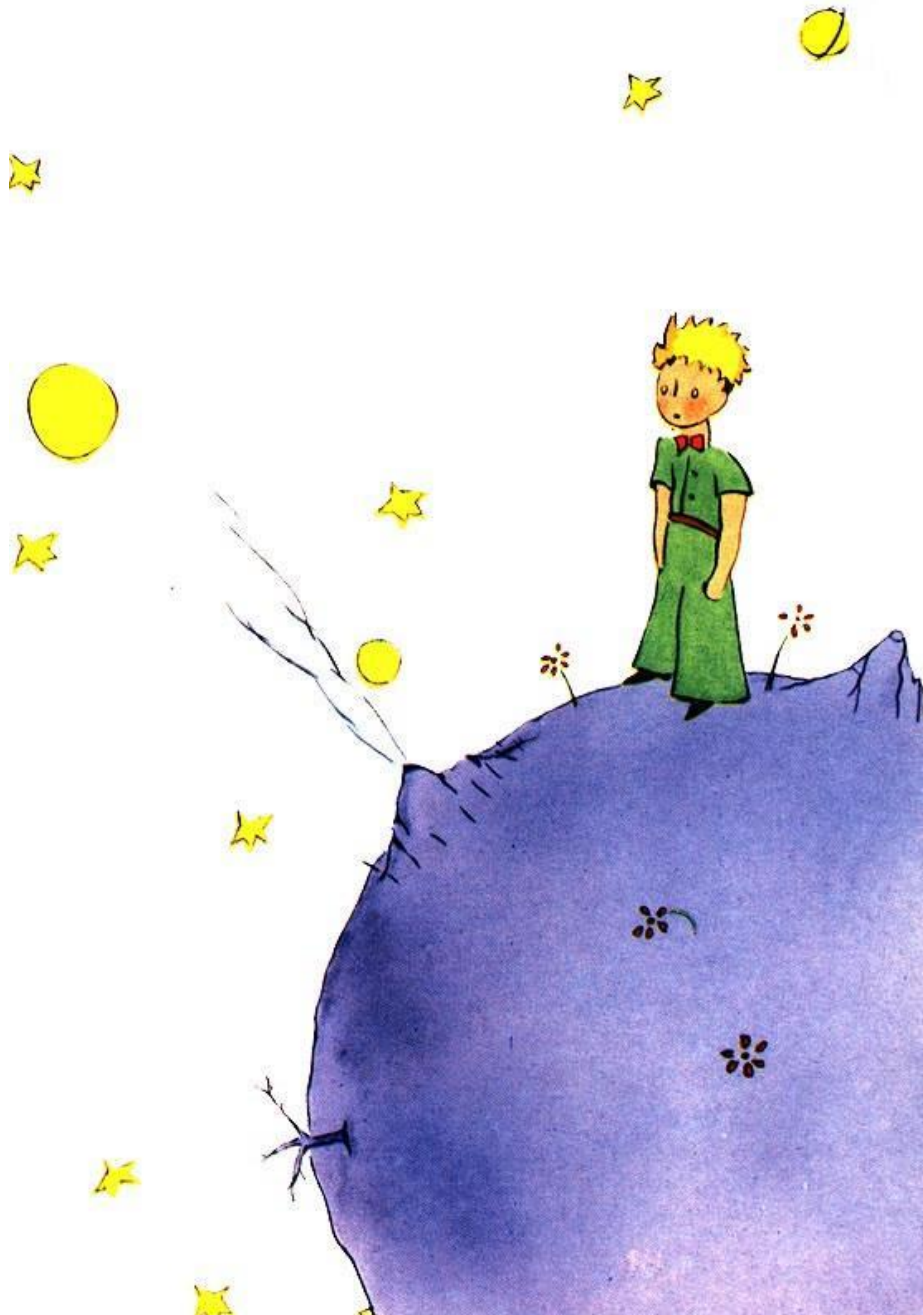

Kunnen dieren denken?

Lesmethode filosoferen met groep vier

Heleen Booy

Voorwoord

Dit is bijlage 7 bij de scriptie *Filosoferen op de basisschool – de ontwikkeling van een lesmethode voor verschillende leeftijdsgroepen*. Het bevat elf filosofielessen voor groep vier. De lessen zijn getest, uitgebreid geëvalueerd, en aan de hand daarvan aangepast. Het doel hierbij was een lesmethode te ontwikkelen die aansluit bij de interesses en capaciteiten van groep vier (qua onderwerpen, vragen die gesteld worden, en werkvormen), en die bovendien goed gebruikt kan worden door een basisschoolleerkracht zonder filosofische achtergrond.

Voor de scriptie zie <https://www.illc.uva.nl/Research/Publications/Reports/MoL-2013-22.text.pdf>

Voor de lesmethode filosoferen met groep acht (*Kun je stoppen met denken?*) zie <http://www.illc.uva.nl/Research/Publications/Reports/MoL-2013-22.appendix 8.pdf>

Voor informele beschrijvingen van uitgevoerde lessen zie de blog van de auteur <https://kunnendierendenken.wordpress.com/>

Indien u gebruik maakt of wil maken van de filosofielessen in deze methode, gelieve contact op te nemen met de auteur, Heleen Booy: heleenbooy@hotmail.com

De afbeelding op de voorpagina is van Antoine de Saint-Exupéry, schrijver en illustrator van *De kleine prins* (*Le Petit Prince*, Gallimard, 1943).

Inhoudsopgave

Introductie	4
Waarom filosoferen met kinderen?.....	4
<i>Hoe</i> filosofer je met kinderen van groep vier?	4
Les 1: Introductie filosofie – Hebben alle vragen een antwoord?	6
Les 2: Denken – Kunnen dieren denken?	10
Les 3: Geluk – Wat is het verschil tussen blij zijn en gelukkig zijn?.....	16
Les 4: Normaal – Wanneer is iets eigenlijk <i>normaal</i> ?.....	19
Les 5: Tijd – Gaat de tijd altijd even snel?	22
Les 6: Stemmen – Hebben kinderen betere ideeën voor de school dan volwassenen?	24
Les 7: Gedachten – Kun je stoppen met denken?	29
Les 8: Kunst – Is alles wat mooi is automatisch kunst?	33
Les 9: Eerlijk – Wanneer is iets eerlijk of oneerlijk?	35
Les 10: Vriendschap – Kun je vrienden zijn met je moeder?.....	40
Les 11: Geluk – Als je heel veel speelgoed hebt, ben je dan gelukkig?	43

Introductie

Dit is een lesprogramma voor een introductie *filosofie voor kinderen* voor groep vier op de basisschool. Het bevat elf lessen van een twintig minuten. Elke les draait om een thema (zoals eerlijkheid, denken, geluk) en bevat verschillende interactieve elementen. Het is bij filosofie belangrijk dat de kinderen actief meedenken, goed luisteren, en constructief op elkaar reageren. Om die reden zijn leselementen vaak in de vorm van een spel, waarmee de leerlingen gestimuleerd worden hun ideeën en meningen te geven, en op elkaar te reageren. Hun gedachten en argumenten vormen de basis van de les; als leerkracht geef je enkel aanzet tot discussie en uitleg bij het spel, en coördineer je de activiteiten.

Waarom filosoferen met kinderen?

Bij het filosoferen met kinderen worden vragen gesteld die geen eenduidig antwoord hebben. Door hier gezamenlijk bij stil te staan, en kinderen volledig de ruimte te geven voor het zelfstandig ontdekken van een antwoord en het samen reflecteren op elkaars ideeën, kan het bijdragen aan de ontwikkeling van kritisch- en creatief-denkvaardigheden. (Zie de scriptie voor een uitgebreide uitleg.)

Hoe filosofer je met kinderen van groep vier?

1. Filosofie is voor kinderen van deze leeftijd *helemaal nieuw*; heb dus niet de verwachting dat er diepgaande gesprekken over filosofische vragen zullen ontstaan. Een filosofieles voor deze kinderen is om ze *kennis te laten maken* met het nadenken over de onderwerpen, en om ze te stimuleren met elkaar te praten en een mening te vormen.
2. Hou vaart in de les! Zo hou je de aandacht en dwalen kinderen niet af.
3. Laat de *kinderen aan het woord*; als leerkracht stel je vragen, en geef je kinderen de beurt. Laat je eigen mening dus achterwege. Hierdoor geef je kinderen de volledige ruimte om hun eigen mening te vormen, en zullen ze zich niet laten leiden door verwachtingen of gewenste antwoorden. Dit betekent ook dat je meningen van kinderen op een gelijke manier beoordeelt.
4. Vraag kinderen expliciet om goed naar elkaar te luisteren, en op elkaar te reageren. Kinderen willen namelijk vaak hun eigen verhaal vertellen aan de meester/juf, terwijl het gesprek zich verder kan ontwikkelen wanneer ze met elkaar in gesprek gaan.
5. Een goede voorbereiding op zoveel mogelijk verschillende wendingen van het klasgesprek zorgt ervoor dat je scherper kunt reageren in de discussie.
6. Het is leerzaam om regelmatig met de kinderen te *reflecteren* op de filosofielessen. Vraag ze wat ze denken dat filosofie is, wat ze hebben geleerd bij een les, en waarom het bij filosofie belangrijk is om gedachten met elkaar te delen. Zo weet je als leerkracht hoe kinderen een filosofieles ervaren, en zullen de kinderen zich bewuster worden van het doel van filosofie.

In de beschrijving van de lessen wordt uitleg van de leerkracht aan de klas *schuingedrukt* weergegeven. Dit kan dus worden gezien als een soort script. Lesmateriaal (werkbladen, vragenkaartjes, enzovoorts) van les volgen telkens direct na die les.

Verder wordt, om leesbaarheid te bevorderen, overal waar 'hij' (hem) staat 'hij of zij' ('hem of haar') bedoeld.

Les 1: Introductie filosofie – Hebben alle vragen een antwoord?

Introductie voor de leerkracht:

Bij filosofie worden vragen behandeld die geen eenduidig antwoord hebben. Kinderen uit groep vier zijn echter gewend aan vragen die één correct antwoord hebben. In deze les maken ze kennis met filosofische vragen, en komen ze erachter dat sommige vragen meerdere mogelijke antwoorden kunnen hebben – dat er soms niet eens een goed antwoord bestaat.

Deze les is een introductie op het verdere programma. Verschillende onderwerpen komen naar voren, om duidelijk te maken dat filosofie niet per se over één onderwerp gaat, maar meer om een bepaalde attitude: alle vragen mogen gesteld worden, en iedere mening mag gegeven worden.

Lesopbouw:

0-7 min	Introductie: hebben alle vragen een antwoord?
7-15 min	Vragenspel: overleggen in tweetallen of een gegeven vraag een antwoord heeft
15-20 min	Reflectie

Vorbereiding:

- Print vragenkaartjes (zie p. 9)
- Schrijf op het bord: *hebben alle vragen een antwoord?*

1. Introductie (0-7 minuten)

Filosofie is helemaal nieuw, dus vandaag gaan we alleen nog maar ontdekken wat dat betekent: filosofie.

Op het bord staat de vraag geschreven: *hebben alle vragen een antwoord?* Laat kinderen vingers opsteken:

- *Wie denkt er dat alle vragen een antwoord hebben?*
- *Wie denkt van niet?*

Vraag één kind dat niet denkt dat alle vragen een antwoord hebben, *waarom* hij dat denkt. Weet hij misschien een vraag die geen antwoord heeft? Schrijf deze op het bord. Weten andere kinderen vragen die geen antwoord hebben? Schrijf deze allemaal op het

bord. Als er helemaal niets komt, kun je een voorbeeld geven: *kan een mier nadenken? Of, heeft het gras zin in regen?*

Bij filosofie denken we na over bepaalde vragen. Er bestaan veel verschillende vragen. "Wat is 2 + 2?" bijvoorbeeld. Of "wie is de koningin van Nederland?". Dat zijn niet zulke moeilijke vragen. We denken een seconde na, en kunnen het antwoord geven, waar iedereen het mee eens zou zijn. Maar bij filosofie denken we juist na over de vragen die niet zo'n duidelijk antwoord hebben (refereer naar vragen op het bord). Misschien kunnen we het antwoord wel nooit weten, of hebben mensen er verschillende meningen over.

Nu hebben we dus al geleerd dat filosofie gaat om vragen waarop niet gemakkelijk een antwoord te geven is. Laten we kijken welke vragen dat kunnen zijn.

2. Vragenspel (7-15 minuten)

Kinderen mogen nu in tweetallen werken. Ze krijgen allemaal een werkblad met tien vragen, te vinden op de volgende pagina (9). De kinderen mogen samen per vraag overleggen of het *wel* of *geen* duidelijk antwoord heeft. Omcirkel de vragen die een duidelijk antwoord hebben.

Leg uit dat het belangrijk is dat ze met elkaar *overleggen*. Ook is het belangrijk te herhalen dat het niet gaat om of vragen moeilijk of makkelijk zijn, maar dat de vraag is: hebben ze wel of geen duidelijk antwoord?

Op het werkblad staan de volgende vragen:

1. Wat is de hoofdstad van Nederland?
2. Hoeveel is $7 + 2$?
3. Hoe heet de koning?
4. Hoeveel haren heb je op je hoofd?
5. Hoeveel is $281927302 + 1588294$?
6. Gaat de tijd altijd even snel?
7. Kan een mier denken?
8. Wanneer is iets kunst?
9. Is het eerlijk om te klikken?
10. Wat is er na de dood?

De eerste vijf vragen hebben een duidelijk antwoord. Het is goed om op te merken dat het feit dat 4 en 5 lastig zijn niet betekent dat ze geen eenduidig antwoord hebben: het aantal haren op je hoofd (op één moment) staat vast, en ook de som heeft één antwoord. De laatste vijf vragen hebben geen eenduidig antwoord, en zijn dus filosofische vragen. Deze verdeling hoeft niet als 'de goede antwoorden' gepresenteerd worden. Er zijn ongetwijfeld kinderen die de vragen op een andere manier categoriseren. Daar hebben ze misschien redenen voor.

3. Reflectie (15-20 minuten)

Bespreek met kinderen enkele vragen. Kies de vragen die veel besproken werden tijdens de opdracht, of waarvan je denkt dat ze de groep aanspreken.

- Hoe heet de koning? – Wie heeft gezegd dat dit een vraag is met een duidelijk antwoord?
- Wat is er na de dood? – Wie heeft gezegd dat dit een vraag is met een duidelijk antwoord?
 - o Als er kinderen zijn die zeggen ‘ja, er is een duidelijk antwoord’, vraag of zij weten wat dat antwoord dan is. Laat anderen hierop reageren als er behoefte aan is. Hier kan eventueel een eerste filosofische discussie ontstaan, als je merkt dat kinderen op het onderwerp ingaan.
- En wie zegt dat het een vraag is die geen duidelijk antwoord heeft?
 - o Waarom denk je dat?
- Behandel zo nog wat vragen, als er nog tijd en aandacht is.

Als laatst vraag je de groep: *wie heeft er nu al een idee van wat filosofie is?* Als ze hier geen antwoord op hebben, leg je uit dat we bij filosofie samen nadenken over vragen. We vertellen onze mening, en proberen van elkaar te leren. En bij filosofie zijn er geen foute antwoorden!

Op de volgende pagina volgt het werkblad dat bij de opdracht hoort. Elk tweetal krijgt één werkblad.

Omcirkel de vragen die een duidelijk antwoord hebben

Wat is de hoofdstad van Nederland?

Is het eerlijk om te klikken?

Hoeveel haren heb je op je hoofd?

Kan een mier denken?

Hoeveel is $281927302 + 1588294$?

Wanneer is iets kunst?

Wat is er na de dood?

Hoe heet de koning?

Hoeveel is $7 + 2$?

Gaat de tijd altijd even snel?

Les 2: Denken – Kunnen dieren denken?

Introductie voor de leerkracht:

Iedereen zal het eens zijn dat mensen denken. Maar wat is dat eigenlijk: denken? In deze les staan we bij deze vraag stil door ons af te vragen of verschillende dieren denken, en of robots of iPhones misschien ook denken. Hierdoor ontstaan wellicht automatisch criteria voor 'denken'.

Lesopbouw:

- 0-7 min Introductie: kan een boom denken?
- 7-15 min Groepsopdracht: wat denkt wel, en wat denkt niet?
- 15-20 min Reflectie

Vorbereiding:

- Neem A3'tjes en kaartjes mee voor de groepsopdracht, zie p 13
- Zorg dat er per drietal een prittstift aanwezig is.

1. Introductie (0-7 minuten)

Reflecteer op vorige week: dit was de eerste les, waarbij we gingen ontdekken wat filosofie is. Wie weet dat nog?

Vandaag gaan we het hebben over denken. We beginnen met een kort verhaal:

Mees en Peter laten hun hond Bello uit in het bos. Het is herfst, en de grond is bedekt met een dik pak bladeren. De bomen hebben kale takken. Maar, daar, midden tussen de hoge bomen, staat één smalle boom die al zijn groene bladeren nog heeft.

Mees zegt: "die boom denkt vast dat het nog zomer is!"

Peter kijkt Mees verbaasd aan, en hij zegt: "maar... een *boom* kan toch niet *denken*?"

Mees zegt dus dat de boom denkt dat het zomer is. Maar Peter zegt dat bomen niet kunnen denken. Wat denken jullie: kan een boom denken?

Hier ontstaat het eerste klasgesprek. Laat kinderen uitleggen *waarom* ze vinden dat de boom wel of niet denkt (dit is belangrijk!). Wanneer nodig, leg uit dat dit een vraag is

waar verschillende meningen over kunnen bestaan, en dat ze daarom goed naar elkaar moeten luisteren: misschien leer je wel iets van je klasgenoot. Wanneer iedereen het met elkaar eens is, vraag dan door:

- Als een boom niet kan denken, hoe wordt dan bepaald wanneer zijn bladeren vallen, of weer groeien?
- Als een boom kan denken, waarmee denkt hij dan?

Mocht de klas niet zo gevoelig zijn voor dit specifieke voorbeeld, dan kan dezelfde vraag gesteld worden over een mier, een hond, of een baby.

Na deze discussie gaan we in groepjes verder praten over wat wel, en wat niet kan denken.

2. Groepsopdracht: wat denkt wel, en wat denkt niet? (7-15 minuten)

Elk drietal krijgt een A3-vel, met twee vlakken en een vraagtekenvakje – te vinden op de volgende pagina (13) Boven het ene vlak staat ‘dit kan denken’, boven het andere vlak staat ‘dit kan niet denken’.

Ook krijgt elk drietal een stapeltje van 14 plaatjes (ook te vinden op de volgende pagina (14)) met de gedekte kant naar boven. Dit zijn plaatjes van:

- Een chimpansee
- Een computer
- Een robotje
- Een iPhone
- Een boom
- Een baby
- Een vogel
- Een mier
- Een volwassen mens
- Een blindegeleidehond
- Een vis
- Een olifant
- Een rekenmachine
- Een steen

Uitleg van de opdracht:

In je groepje neemt om de beurt ieder een kaartje. Diegene zegt wat er op dat plaatje staat (stel: een olifant), en legt uit of hij/zij vindt dat de olifant wel of niet kan denken. Let op: je mag niet zomaar zeggen “dat denk ik gewoon”; je moet echt goed nadenken en aan de anderen uitleggen *waarom* je dat denkt. Vervolgens mogen de andere twee aangeven of ze het daar mee eens zijn, met uitleg. Als iedereen het eens is, plak je het plaatje op het blad, aan de kant die je net besloten hebt. Als niet iedereen het eens is, praat dan verder met elkaar, en kijk of je er alsnog uit komt. Alleen wanneer je het echt

niet eens wordt, leg je het plaatje op de vraagtekenstapel.

Als je als groepje al klaar bent, dan kun je eerst de kaartjes op het vraagteken nog eens met elkaar bespreken.

3. Reflectie (15-20 minuten)

Als iedereen klaar is, nemen we samen een paar uitkomsten door. Neem de plaatjes die moeilijk leken voor de kinderen. De volgende vragen kunnen gesteld worden bij de bespreking:

- Welk groepje heeft besloten dat [de mier / de iPhone / ...] *niet* kan denken?
- Waarom denken jullie dat [de mier / de iPhone / ...] niet kan denken? (Heeft iedereen dezelfde redenen, of sommigen ook andere?)
- Wie heeft besloten dat [de mier / de iPhone / ...] *wel* kan denken? Waarom?
- Wie heeft dit plaatje op de vraagtekenstapel gelegd? Waarom? Zijn jullie overtuigd door argumenten van andere groepjes? Waarom wel/niet?
- Zijn er groepjes die hun antwoord willen herzien? Waarom?

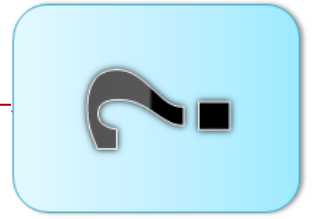
De les kan afgesloten worden met één van de volgende vragen:

- Wat is precies het verschil tussen de dingen aan de linkerkant van het blad, en de dingen aan de rechterkant?
- Wat heb je vandaag geleerd?
- Hoe kan het dat niet elk groepje dezelfde antwoorden geeft?

Op de volgende pagina's staat het materiaal voor de opdracht. Elk groepje van twee of drie krijgt een A3 van het blad op de volgende pagina, en ze krijgen de kaartjes die op de pagina's erna weergegeven zijn.

Dit denkt

Dit kan niet denken

Chimpansee

Computer

Blinde - geleide - hond

Boom

Robot

Mens

Vis

Steen

Baby

Mier

Olifant

i-Phone

Reken-machine

Vogel

Les 3: Geluk – Wat is het verschil tussen blij zijn en gelukkig zijn?

Introductie voor de leerkracht:

Wat maakt een mens gelukkig? Is dat voor iedereen hetzelfde, of verschilt dat? En wat is geluk eigenlijk – is het hetzelfde als blijdschap, of is het iets wat *dieper* gaat? Hoe verwoorden we dat verschil? In deze les gaat groep vier nadenken over deze vragen, aan de hand van een verhaal, en hun eigen ervaringen.

Lesopbouw:

- 0-7 min Introductie: verhaal prinsesje Petronella
- 7-15 min Individuele opdracht: wat maakt je blij/gelukkig?
- 15-20 min Reflectie

Vorbereiding:

- Print voor elk kind een werkblad (zie p. 18)

1. Introductie (0-7 minuten)

Reflecteer op vorige week: wie weet nog waar we het over hadden?

Vandaag gaan we het hebben over *geluk*. We beginnen met een kort verhaal:

Het verhaal gaat over een prinses. Ze heet Prinsesje Petronella (naar het typetje uit het Klokhuis). Prinsesje Petronella was gauw verveeld en dacht graag na over wat ze allemaal wilde hebben. Ze zei: als ik een hondje krijg, *dan* ben ik gelukkig! Haar vader racete naar het asiel, en haalde een puppy voor zijn dochter. Toen hij verscheen, met het schattige hondje aan de lijn, nam ze het hondje even in haar armen. Maar al gauw had ze er genoeg van. Ze zette het hondje buiten neer en plofte weer verveeld op de bank. Ze zei: als ik een iPad heb, *dan* ben ik gelukkig! Haar vader bestelde direct een iPad voor haar, en twee uur later werd deze door de lakei bezorgd. Maar nog voor ze hem had aangezet, had Petronella al geen aandacht meer voor de iPad. Ze hing op de bank en bedacht een nieuwe wens: een paard! Ja, als ze een paard had, *dan* was ze *echt* gelukkig. En zo ging het maar door...

Het klasgesprek kan nu gevoerd worden aan de hand van de volgende vragen. Niet elke vraag hoeft natuurlijk behandeld te worden; neem die vragen die op dat moment natuurlijk lijken.

- Wat denken jullie nu dat er gebeurt als Petronella een paard krijgt?
- Waar zou Petronella misschien *wel* gelukkig van worden? (Als ze hier geen antwoord op weten: waar zouden *jullie* gelukkig van worden?)
- Prinsesje Petronella heeft het steeds over *gelukkig* zijn. Wat is dat eigenlijk, *gelukkig zijn*?
- Is *gelukkig zijn* hetzelfde als *blij zijn*?
 - o Wie denkt dat het verschilt?
 - o Wat is dan het verschil?
 - o Wie denkt dat het hetzelfde is?

We gaan nu verder met een opdracht om deze laatste vraag voor onszelf te onderzoeken.

2. Individuele opdracht: wat maakt je blij/gelukkig? (7-15 minuten)

Iedereen krijgt het werkblad dat te vinden is op de volgende pagina. Hierop mogen kinderen voor zichzelf twee dingen opschrijven die ze *blij* maken, en twee dingen die ze *gelukkig* maken. Eronder mogen ze zichzelf tekenen, als ze gelukkig zijn.

3. Reflectie (15-20 minuten)

Vraag sommige kinderen wat ze op hebben geschreven bij 'dit maakt mij blij'. Vraag ook sommige kinderen wat ze hebben bij 'dit maakt mij gelukkig'.

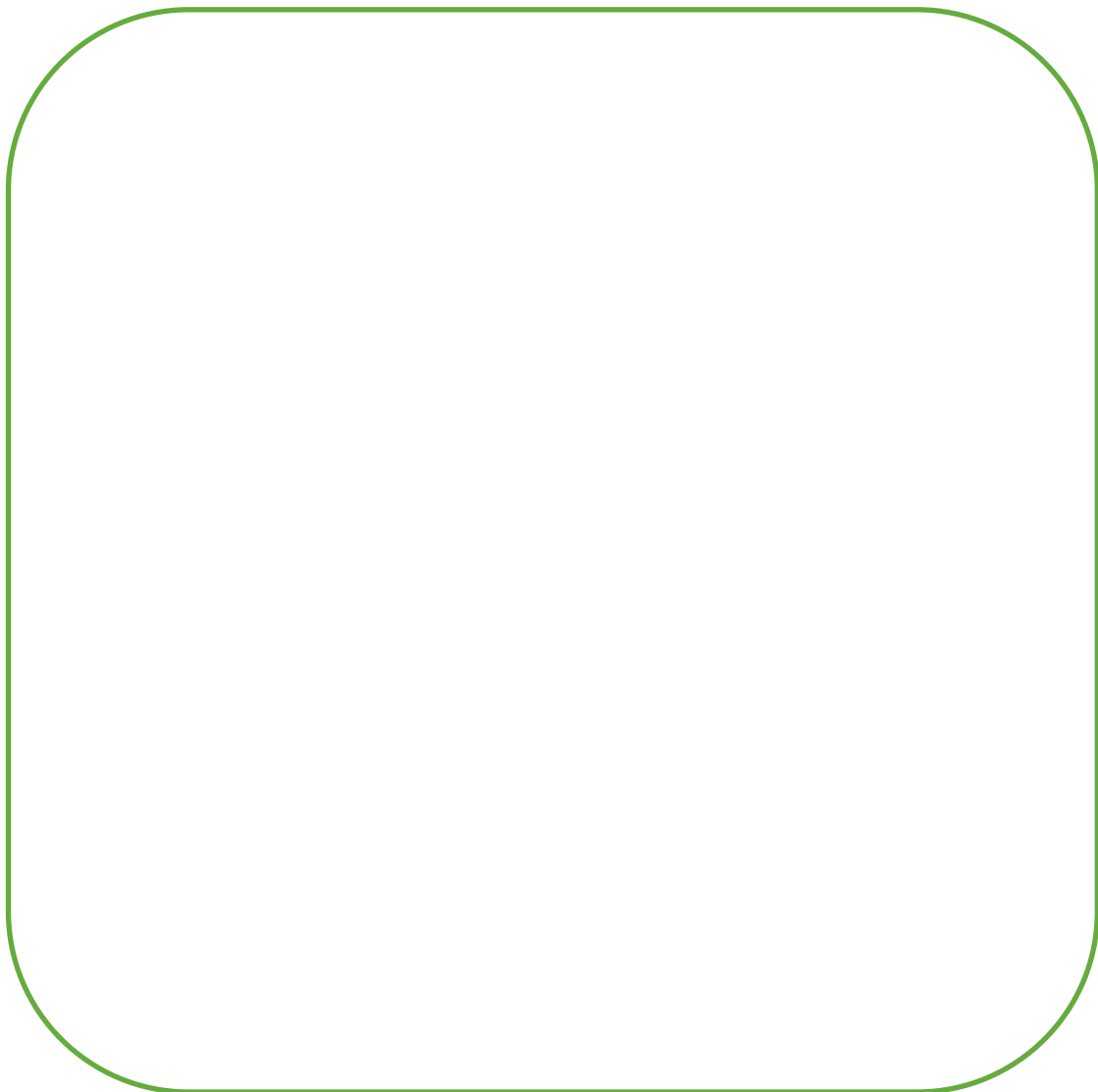
De volgende vragen kunnen gesteld worden als afsluiting van de les.

- Zien jullie verschil in wat je bij 'blij' en 'gelukkig' hebt? Wat is dat verschil dan?
- Wat is het verschil tussen geluk en blijdschap?
- Wat hebben jullie vandaag geleerd?

Op de volgende pagina is het werkblad te vinden voor de individuele opdracht.

Naam: _____

Dit maakt mij blij:	Dit maakt mij gelukkig:
1	1
2	2

Dit ben ik, als ik gelukkig ben

Les 4: Normaal – Wanneer is iets eigenlijk *normaal*?

Introductie voor de leerkracht:

“Doe normaal!”, “ik vind dat echt *niet* normaal”—dit zijn veel gehoorde uitspraken, die kinderen vast ook wel eens doen. Maar wanneer is iets eigenlijk *normaal*? En als iets *niet normaal* is, is het dan verkeerd? Of accepteren we dat?

In deze les is het belangrijk het antwoord van de kinderen te accepteren, ook wanneer ze “politiek incorrecte” antwoorden geven. Het gaat immers om het onderzoeken van het gebruik van het woord ‘normaal’. Wanneer een kind bijvoorbeeld zegt dat homoseksualiteit raar of niet ok is, kun je altijd vragen *waarom* een kind dat denkt, hoe hij zou reageren wanneer iemand die hij kent homo is, en wat voor hem het verschil is tussen een verliefde man en vrouw, en twee verliefde mannen (of vrouwen).

Lesopbouw:

0-7 min Introductie: verhaal over Roy

7-15 min Stellingenspel

15-20 min Reflectie

Vorbereiding:

- Powerpointpresentatie op het digibord

1. Introductie (0-7 minuten)

Reflecteer op vorige week: wie weet nog waar we het over hadden?

Vandaag gaan we het hebben over *normaal*. We beginnen weer met een verhaaltje.

Roy is een jongen van acht jaar. Hij zit in groep vier, en hij houdt van buitenspelen en van lezen. Heel normaal eigenlijk. Maar één ding zit hem dwars. Hij draagt namelijk graag jurken. Hij draagt ze als hij thuis is, en het liefst doet hij ze ook naar school aan. Maar dat heeft hij één keer gedaan, en toen waren er een paar kinderen die hem uitlachten. Ze zeiden: “dat is toch niet normaal??”.

Vervolgens kunnen de volgende vragen gesteld worden. Niet allemaal, maar kies die vragen die op dat moment in het gesprek passen:

- Waarom denken jullie dat die kinderen dat tegen Roy zeiden?
- Vinden jullie dat ook niet normaal?
- Wat is dat eigenlijk, normaal?
- Wie heeft eigenlijk bepaald dat een jurk voor jongens niet normaal is?
- Is iets wat niet normaal is verkeerd? Of accepteren we het?
- Zouden jullie, als je Roy was, wel of geen jurk naar school dragen?
- Hoe zou je reageren als een jongen in deze klas een jurk aan deed? Accepteren we dat? Waarom wel/niet?

2. Normaal of niet normaal? (7-15 minuten)

We gaan nu een spel doen, waarbij we gaan nadenken over of je dingen normaal vindt, of niet normaal. Uitleg:

Jullie mogen allemaal naast je stoel gaan staan. Ik lees telkens iets voor, en je mag voor jezelf bedenken of je dat wel of niet normaal vindt.

- Vind je het normaal? Dan mag je jezelf héél lang maken. Strek jezelf helemaal uit.
- Vind je het niet normaal? Dan maak je jezelf héél klein: een bolletje op de grond.

Maar let op! Je mag, wanneer iemand anders iets heeft gezegd waar jij het wel mee eens bent, *veranderen van mening*. (Luister dus goed naar wat anderen zeggen!) Dus, als jij jezelf heel klein had gemaakt omdat je iets niet normaal vond, en iemand anders vindt het wel normaal, en legt uit waarom, dan zou het kunnen dat je denkt: ha, dat is een goeie reden, ik ben het met hem eens! Dan mag je dat laten zien, en ook jezelf lang maken. Wisselen mag altijd! We kunnen dit oefenen met de eerste situatie, die gaat over Roy.

De situaties zijn als volgt: (Bij elke situatie hoort een plaatje, die in een powerpoint-presentatie staan, behorende bij deze lesmethode).

- Roy is 8 jaar en houdt van mooie jurken. Als hij thuis is heeft hij altijd een jurk aan, en hij doet ze het liefst ook naar school aan. Is dat normaal of niet normaal?
- Bij Danny thuis hebben ze twaalf honden. Ze hebben zelfs een dierenhuisje gebouwd in hun tuin. Is dat normaal of niet normaal?
- De meeste kinderen hebben een vader en een moeder. Lotte niet, zij heeft namelijk twee moeders. En Willeke heeft juist weer twee vaders. Vind je dat normaal, of niet normaal?
- Peter zit op voetbal en houdt van computerspelletjes. Is dat normaal, of is dat niet normaal?
- Moniek eet rijst als ontbijt, haar hele familie doet dat ook. Vind je dat normaal, of niet normaal?
- Vivian eet geen vlees. Is dat normaal, of is dat niet

normaal?

- Puck eet geen groente en fruit. Is dat normaal, of is dat niet normaal?
- 50 jaar geleden was dit in de mode (zie afbeelding rechtsonder). Is dat normaal, of is dat niet normaal?

Vragen die je tijdens het spel kunt stellen zijn (maar hou de vaart erin!):

- Waarom vind jij dat normaal/niet normaal?
- Aan iemand die de *andere* positie heeft: *ben je het met haar eens?*
- Is het erg om niet normaal te zijn?
- Is het leuk om niet normaal te zijn?
- Stel dat *jij* de persoon was die... zou je dan...
- *Wil* je graag normaal zijn?
- Hoe zou de wereld zijn als iedereen normaal was?

3. Reflectie (15-20 minuten)

Er is in deze les al veel gediscussieerd. Als afsluiting kan één van deze vragen gesteld worden:

- Wat heb je vandaag geleerd? Heb je misschien ook iets geleerd van andere kinderen?
- Weet je nu beter wat *normaal* is, of is dat juist moeilijker?
- Hoe zou de wereld zijn als iedereen normaal was?
- Is het erg om niet normaal te zijn?

Les 5: Tijd – Gaat de tijd altijd even snel?

Introductie voor de leerkracht:

Tijd is een alledaags, maar abstract begrip: we delen er ons hele leven op in, maar lijken er weinig vat op te hebben. Een minuut duurt altijd even lang, maar kan soms voorbij vliegen, en op een ander moment eeuwen lijken te duren. Bovendien zijn we vaak geneigd *tijd* gelijk te stellen aan de *klok*, maar de klok is eigenlijk slechts een meetinstrument: wanneer er geen klokken zijn, suddert de tijd door. Zal de tijd ooit stoppen? Was er een beginpunt? Of is tijd er al-tijd?

Er zijn talloze filosofische vragen te verzinnen over tijd. In deze les behandelen we enkele vragen, en schrijven de kinderen een stukje over verleden, heden, of toekomst.

Lesopbouw:

0-7 min	Introductie: gaat tijd altijd even snel?
7-15 min	Individuele opdracht: stukjes schrijven
15-20 min	Reflectie

Vorbereiding:

- Zet een timer klaar op het digibord

1. Introductie (0-7 minuten)

Reflecteer op vorige week: wie weet nog waar we het over hadden?

Vandaag gaan we het hebben over *tijd*. We blijven nog even stil, want we gaan eerst met zijn allen naar een zandloper/timer kijken. Probeer elke seconde in stilte te volgen. (Zet de timer op het digibord aan, op 2 minuten).

Vervolgens kunnen de volgende vragen gesteld worden:

- Vond je dit lang duren? Waarom?
- Het duurde twee minuten. Duren twee minuten altijd even lang?
- Wanneer gaat de tijd sneller, en wanneer gaat de tijd langzamer? (Maak twee kolommen op het bord: “tijd gaat langzaam”, en “tijd gaat snel”) Als men niet op ideeën komt, kun je voorbeelden noemen:
 - o Wanneer je aan het spelen bent?
 - o Wanneer je je verveelt?

- Wanneer je televisie kijkt?
- Wanneer je op school sommetjes moet maken?
- Wanneer je pauze hebt?
- Wanneer je slaapt?
- Hoe komt het dat de tijd dan sneller / langzamer gaat?
- Duurt elke dag even lang? Of zijn er dagen die langer / korter duren? Waarom?
- Gaat de tijd dan *echt* sneller / langzamer? (Of voelt dat alleen maar zo?)

2. Verleden, heden, of toekomst? - stukjes schrijven (7-15 minuten)

Schrijf '2013' op het bord, en leg uit: *we leven nu in het jaar 2013. Vóór 2013 hadden we 2012, dat was vorig jaar, 2011, (et cetera, schrijf de jaren op het bord). En volgend jaar is het 2014! Dan wordt het 2015, 2016, (et cetera, schrijf de jaren op het bord).*

Vraag de klas, als voorbereiding van de opdracht:

- Welke jaren op dit bord zijn nu de *toekomst*?
- En welke behoren tot het *verleden*?

Individuele schrijfo opdracht. Uitleg:

Zou je graag in het verleden willen leven? Of liever in de toekomst? Of leef je het liefst nu? Waarom? *Schrijf deze drie beginzinnen op het bord:*

- Ik zou wel in de toekomst willen leven omdat...
- Ik zou wel in het verleden willen leven omdat...
- Ik blijf het liefst in 2013 omdat...

3. Reflectie (15-20 minuten)

Laat sommige kinderen hun stukje voorlezen.

Als kinderen nog aandachtig zijn, verwijs dan als laatst nog naar de jaartallen die nu op het bord staan, en vraag:

- Wat was er *vóór* het jaar nul? Tot hoe ver gaat het terug?
- Hoe veel jaren komen er nog? Stopt de tijd ooit?

En, als afsluiting:

- Wat hebben jullie vandaag geleerd?

Les 6: Stemmen – Hebben kinderen betere ideeën voor de school dan volwassenen?

Introductie voor de leerkracht:

In deze les wordt een democratie nagebootst: groepjes van drie kinderen vormen partijen, die allemaal kans maken gekozen te worden als nieuwe directie van de school. De groepjes moeten dus eerst goed nadenken over *hun* ideeën voor de school, die ze straks gaan presenteren aan de klas. Als elk groepje hun ideeën heeft gepresenteerd, mag er gestemd worden; het groepje met de meeste stemmen wint. Hun werkblad wordt doorgegeven aan de echte directeur/directrice.

Op deze manier leren de kinderen niet alleen passief wat een democratie is, maar zullen ze de werking ervan *ervaren*. Ze leren samen na te denken wat ze belangrijk vinden op school, ze leren hun ideeën te presenteren aan anderen, en ze leren een weloverwogen zelfstandige keuze te maken bij het stemproces.

De les duurt langer dan normaal, omdat elke fase van het democratie-proces belangrijk is: introductie, ideeën vormen, presenteren, en stemmen.

Lesopbouw:

0-5 min	Introductie
5-15 min	In groepjes van drie: ideeën voor de school verzinnen
15-25 min	Elk groepje presenteert
25-35 min	Stemmen
35-40 min	Reflectie

Vorbereiding:

- Print werkbladen (één per groepje van drie kinderen), zie p. 27
- Print stembriefjes (één voor elk kind), zie p. 28
- Zet een stembus klaar (dit kan ook een doosje zijn, of een hoge hoed)

1. Introductie (0-5 minuten)

Reflecteer op vorige week: wie weet nog waar we het over hadden?

Vandaag gaan we kijken naar *hoe dingen bepaald worden*. Lastig! Laten we kijken naar wat voorbeelden:

- Wie bepaalt er welk boek je leest?
- Wie bepaalt er wat je op je boterham doet?
- Wie bepaalt er hoe laat je 's ochtends naar school gaat?
- Wie bepaalt er dat er een nieuwe school gebouwd wordt?

De laatste is misschien moeilijker: de regering of de gemeente bepaalt dat. En mensen mogen op hen stemmen.

- Wie weet wat dat is, *stemmen*?

In Nederland worden grote beslissingen eigenlijk door iedereen genomen: het volk bepaalt. Je mag stemmen op een partij, die dan beslist dat er bijvoorbeeld een school of een ziekenhuis moet komen.

Dat gaan we nu in het klein oefenen.

2. In groepjes van drie: ideeën voor de school verzinnen (5-15 minuten)

Uitleg van de opdracht:

Stel je voor, er moet een nieuwe directeur op deze school komen. Ze hebben besloten dat dat iemand uit groep 4 mag worden!

We gaan vandaag *stemmen* voor een nieuwe directeur. De directeur mag belangrijke beslissingen nemen op school.

Eerst gaan we in groepjes van drie allemaal goeie ideeën verzinnen voor de school. Die schrijven we op het werkblad (noem als er behoefte aan is wat voorbeelden: vanaf nu ook op zaterdag naar school, want dan leren we meer / langere speelpauzes / elke dag taart voor de juffen en de meesters). Daarna mag elk groepje zijn ideeën vertellen voor de klas, en kun je voor jezelf bedenken van welk groepje je de ideeën heel goed vond. Dan gaan we allemaal stemmen, en het groepje met de meeste stemmen wordt de directeur!

Met je groepje ga je dus nadenken over goeie ideeën, zodat jullie straks zoveel mogelijk stemmen krijgen! Schrijf twee of drie ideeën op.

Let op: de ideeën moeten serieus zijn, en ze moeten ook echt mogelijk zijn!

Maak groepjes van drie, voorzie elk groepje van één werkblad (zie p. 27), en loop langs de groepjes voor hulp.

3. Elk groepje presenteert (15-25 minuten)

De groepjes mogen nu één voor één de plannen voor de klas presenteren. Leg uit: *Overtuig de anderen dat jullie ideeën heel goed zijn! Want je wil natuurlijk dat ze straks op jullie gaan stemmen! En, als een ander groepje aan het vertellen is, dan moet je goed luisteren, omdat je wil uitvinden op wie je straks wil stemmen.*

Vraag bij de presentaties, wanneer nodig, *waarom* ze een punt belangrijk vinden.

Schrijf de nummers van de groepjes op het bord, met daarachter puntsgewijs hun plannen. Dit kan voor het stemmen handig zijn.

4. Stemmen (25-35 minuten)

Als alle groepjes zijn geweest, dan mag er gestemd worden! Deel de stembriefjes (p. 28) uit—elk kind krijgt er één. Iedereen schrijft in stilte zijn stem op (het nummer van het groepje): wiens ideeën vond je het beste?

Je mag niet op je eigen groepje stemmen en je kijkt niet op elkaars briefje. Iedereen vouwt zijn briefje een keer dubbel en stopt ze in de stembus.

Wijs vervolgens twee kinderen aan, zij worden de stemmentellers. De ene mag telkens een stem uit de stembus halen en voorlezen wie erop staat, en de ander turft op het bord de stemmen achter de nummers van de groepen. Het winnende groepje verdient een groot applaus en hun werkblad zal worden gegeven aan de echte directrice / directeur van de school!

5. Reflectie (35-40 minuten)

Afsluitende vragen kunnen zijn:

- Vond je dit een goede manier om een nieuwe directeur te kiezen?
- Hebben kinderen betere ideeën voor de school dan volwassenen?
 - Waarom bepalen volwassenen vaak wat kinderen moeten doen?

En als laatst:

- Wat heb je vandaag geleerd? (Weet je nu misschien beter wat *stemmen* is?)

Op de volgende pagina is het werkblad weergegeven, en erna volgt een pagina met stembriefjes.

Onze plannen voor de school zijn:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

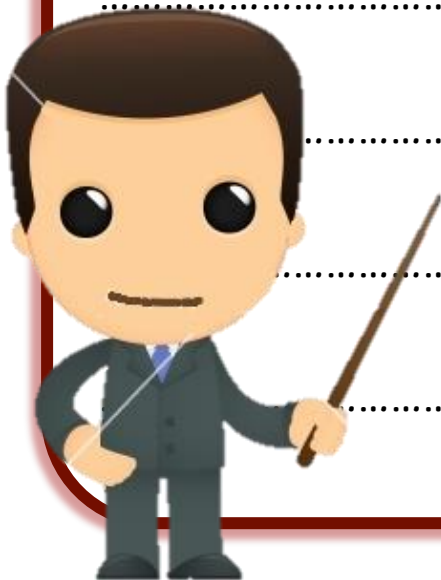
.....

.....

.....

.....

.....

Ik stem op:

.....

Ik stem op:

.....

Ik stem op:

.....

Ik stem op:

.....

Ik stem op:

.....

Ik stem op:

.....

Ik stem op:

.....

Ik stem op:

.....

Les 7: Gedachten – Kun je stoppen met denken?

Introductie voor de leerkracht:

We hebben al een les gehad over *denken*; toen vroegen we ons voornamelijk af wat er wel, en wat er niet kan denken (een boom, een olifant, een rekenmachine?). We hebben nog niet gekeken naar onze *eigen* gedachten. Wat gebeurt daar allemaal in ons hoofd? Kunnen we grip krijgen op onze eigen gedachten? Dat gaan we gewoon proberen, in deze les, door de eigen gedachten te tekenen of op te schrijven. Daarnaast vragen we ons af of kinderen aan andere dingen denken dan volwassenen en of we ook wel eens *stoppen* met denken. Kinderen worden in deze les gestimuleerd hun eigen gedachten nauwkeurig te aanschouwen, wat kan bijdragen aan hun inzicht in hun eigen denkproces.

De opdracht kan ook gekoppeld worden aan een les beeldende vorming. Er kan meer tijd voor worden genomen, en er kan gewerkt worden met verf.

Lesopbouw:

- 0-7 min Introductie: verhaal Tobi
- 7-15 min Individuele opdracht: jouw gedachten
- 15-20 min Reflectie

Vorbereiding:

- Print voor elk kind een werkblad (zie p. 32)

1. Introductie: verhaal Tobi (0-7 minuten)

Reflecteer op vorige week: wie weet nog waar we het over hadden?

Vandaag gaan we het hebben over *gedachten*. We beginnen met een kort verhaal:

Tobi heeft een dagboek gekocht. Daarin wil hij al zijn gedachten opschrijven. Hij schrijft:

- Ik wil later kapper worden.
- Ik moet zometeen de hond uitlaten.
- Misschien kom ik Mees dan wel tegen.
- Mijn kamer is een rommeltje.
- Welk spel zal ik morgen met Jim spelen op het schoolplein?
- Zou papa al thuis zijn?
- Deze pen schrijft niet zo fijn.

- Wat heb ik veel verschillende gedachten!

Toen hij de laatste zin opschreef wachtte hij even. Hij dacht na. Tjonge, dat zijn inderdaad een hoop gedachten! En hij is nog lang niet klaar! Hij ging verder. Hij schreef en schreef en schreef. De hele nacht door. En de volgende dag. Zijn gedachten waren nog steeds niet op. De pen raakte op, hij ging door met een potlood. Dagen gingen voorbij, en Tobi zat maar op zijn kamer, al zijn gedachten op te schrijven. En toen was het boek vol.

Open nu het gesprek, waarbij je de volgende vragen kunt stellen (kies de vragen die op dat moment in het gesprek passen):

- Zijn Tobi's gedachten nu *op*, of denk je dat hij er nog meer heeft?
- Hebben jullie net zoveel gedachten als Tobi?
- Waar denk je allemaal over na?
- Denken kinderen aan andere dingen dan volwassenen?
- Kun je denken wat je wil?

2. Individuele opdracht: jouw gedachten (7-15 minuten)

Uitleg:

Hoe zit het eigenlijk met jouw eigen gedachten? Wat gebeurt daar precies in je hoofd? Heb je enig idee? Is het een warboel aan gedachten, of gebeurt alles heel precies, stap voor stap? Denk je ook wel eens helemaal niets?

Je mag nu je gedachten gaan tekenen. (Deel het werkblad met de grote denkwolk, zie p. 32, uit). Je gaat dus tekenen wat en hoe jij denkt. Misschien denk je veel aan dieren, of aan je familie, of aan school. Teken dat dan erin. (Doe dit voor op het bord). Maar teken ook hoe je voor je ziet wat er in je hoofd gebeurt: chaos? Veel kleuren? Orde? Helemaal vol? (Doe dit ook voor op het bord).

Deze opdracht kan ook gekoppeld worden aan een les beeldende vorming. Er kan meer tijd voor worden genomen, en er kan gewerkt worden met verf.

3. Reflectie (15-20 min)

Laat een paar kinderen die dat graag willen, hun werkblad presenteren voor de klas.

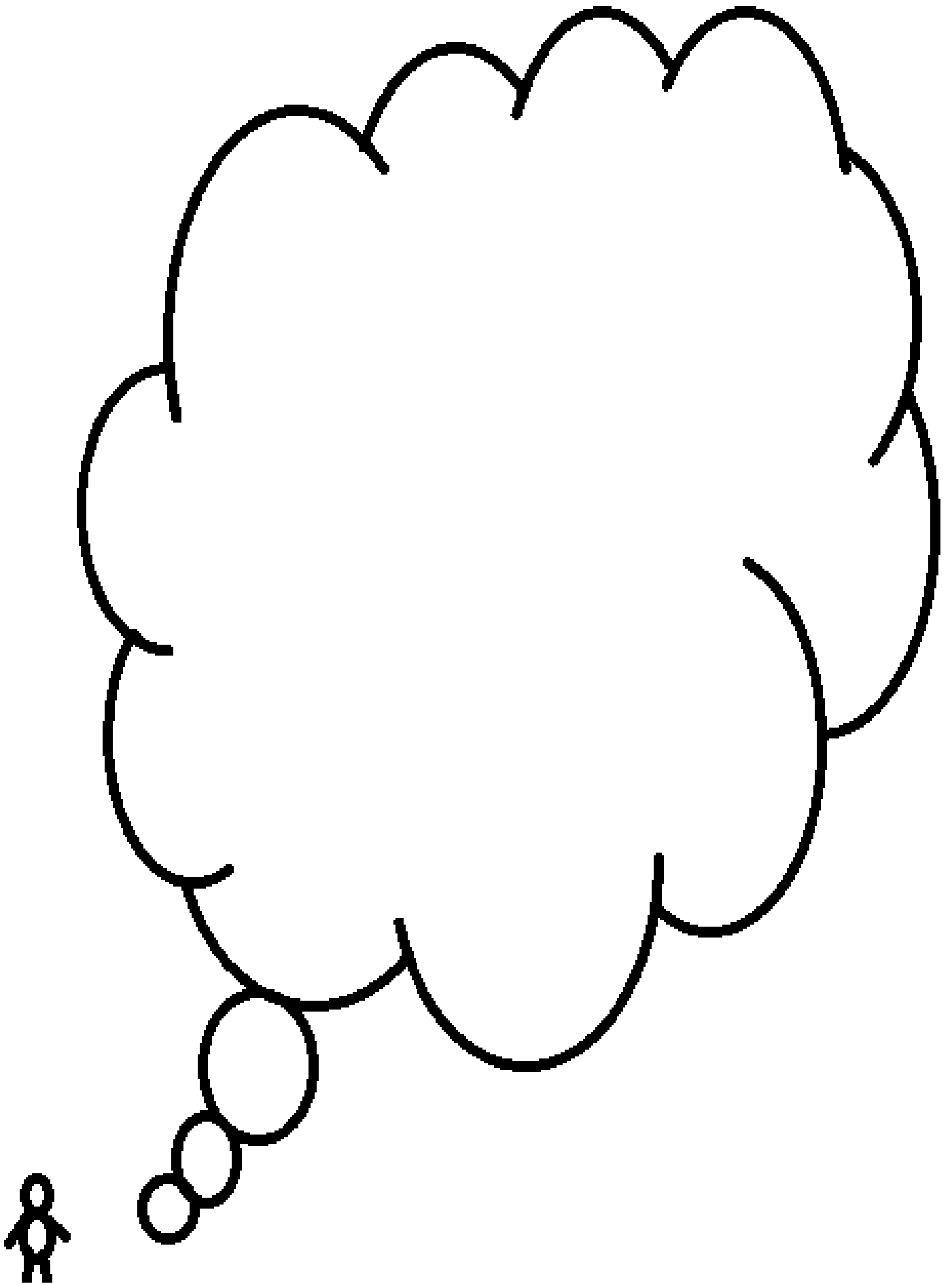
Stel als afsluiting de vragen:

- Was het moeilijk om je eigen gedachten te tekenen?
- Kun je stoppen met denken? Dus: denk je ook wel eens aan helemaal *niets*?

Deze laatste vraag kan gevolgd worden door een oefening: *laten we allemaal muisstil zijn, en onze ogen dichtdoen. Probeer aan helemaal niets te denken, voor een halve minuut. Ik zal aangeven wanneer de halve minuut voorbij is.*

- Lukte dat?—laat verschillende kinderen hier hun ervaring vertellen.

Op de volgende pagina staat het werkblad voor de individuele opdracht weergegeven.

Les 8: Kunst – Is alles wat mooi is automatisch kunst?

Introductie voor de leerkracht:

Esthetica is een vakgebied binnen filosofie dat zich bezighoudt met schoonheid en kunst. Wanneer is iets eigenlijk kunst? Is alle kunst mooi? En is alles wat mooi is kunst? Wie bepaalt er wanneer iets in een museum mag? Kan iedereen kunst maken?

Deze vragen stellen we in deze les, door na te gaan of dat wat we mooi vinden, ook kunst is, en andersom. Ook gaan de kinderen *zelf* kunst proberen te maken. Kan dat dan in een museum?

Lesopbouw:

- 0-7 min Introductie: wat is mooi en wat is kunst?
- 7-15 min Kunst maken met houtskool
- 15-20 min Reflectie

Vorbereiding:

- Voor elk kind een A4 en een stukje houtskool

1. Introductie: wat is mooi en wat is kunst? (0-7 minuten)

Reflecteer op vorige week: wie weet nog waar we het over hadden?

Vandaag gaan we het hebben over *kunst*, en over dingen die we *mooi* vinden.

- Wat vinden jullie allemaal mooi? (Geef aardig wat kinderen de beurt, zodat er flink wat ideeën zijn).
- Vindt iedereen dit mooi? / vindt iedereen hetzelfde mooi?
- Is alles wat mooi is, ook kunst?
- Wat is kunst dan eigenlijk, kan iemand dat uitleggen?

Afhankelijk van wat de kinderen zeggen, kun je de volgende vragen stellen:

- Is kunst altijd mooi? (Kun je kunst bedenken die niet mooi is?)
- Wie bepaalt eigenlijk of iets kunst is?
- Is muziek ook kunst? (Klassieke muziek?)
- Of kan kleding ook kunst zijn? (Wat nu al het een heel sierlijke jurk is?)
- Kan een auto ook kunst zijn? (Een supersnelle glimmende racewagen?)

- Sommige kunstenaars maken binnen tien minuten een schilderij. Hoe kan dat kunst zijn? (zie voorbeeld hiernaast: Anton Heyboer)

2. Kunst maken met houtskool (7-15 minuten)

Uitleg:

We gaan nu allemaal een kunstwerk maken. Iedereen krijgt een vel papier, en een stukje houtskool. Je mag doen alsof je een *echte* kunstenaar bent, en alsof je een kunstwerk maakt voor een museum.

3. Reflectie (15-20 minuten)

Laat kinderen die willen hun kunstwerk laten zien. Als laatst kun je vragen:

- Heb je anders gewerkt dan wanneer je normaal een tekening maakt?
- Waarom is dat wat je hebt gemaakt *kunst*?
- Zou het nu *echt* in een museum kunnen?

Les 9: Eerlijk – Wanneer is iets eerlijk of oneerlijk?

Introductie voor de leerkracht:

Een deelgebied van de filosofie is de *ethiek*, waarbij wordt nagedacht over “het juiste handelen”. Bij ethiek worden vaak morele dilemma’s besproken, om er zo achter te komen welke regels een mens zou moeten volgen. Dit klinkt abstract, en termen als ‘ethiek’ en ‘morele dilemma’s’ zijn te moeilijk voor groep vier, maar de vraagstukken zijn vaak juist intuïtief, en kunnen vereenvoudigd worden voor jonge kinderen. Ze zijn hier telkens vertaald naar de vraag ‘eerlijk of oneerlijk?’.

In deze les vragen we ons onder andere af of een arme man een brood mag stelen om zijn kinderen eten te geven, of je een pester terug mag pesten, en of je een hond mag opeten, als je ook een koe mag opeten. Op deze manier leren kinderen dat er situaties bestaan waarvoor niet direct duidelijk is wat je zou moeten, of mogen doen. Misschien bestaan er verschillende meningen: in deze les kan specifiek gevraagd worden naar *waarom* kinderen iets eerlijk of oneerlijk vinden.

Voor een goed kinderboek, dat impliciet gaat over ethiek rond dieren, zie *Laika tussen de sterren*, van Bibi Dumon Tak (kinderboekenweekgeschenk 2006).

Lesopbouw:

- 0-7 min Introductie: verhaal gevonden portemonnee
- 7-15 min Werkbladen eerlijk / niet eerlijk in tweetallen
- 15-20 min Reflectie

Vorbereiding:

- Print voor elk tweetal een A3-werkblad (zie p. 37), met kaartjes (zie p. 38-39).

1. Introductie: verhaal portemonnee (0-7 minuten)

Reflecteer op vorige week: wie weet nog waar we het over hadden?

Vandaag gaan we het hebben over *eerlijk en oneerlijk*. We beginnen met een verhaaltje:

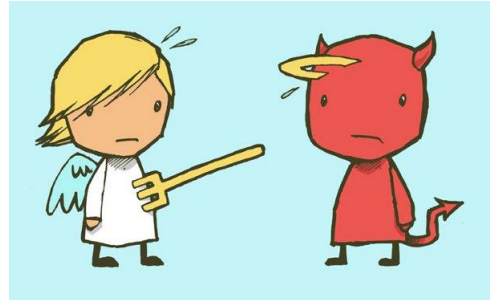
Stel je voor dat je door de stad loopt, te dromen over dat mooie nieuwe computerspel. Helaas kost dat wel 20 euro en dat heb je niet. Plotseling zie je daar iets liggen op straat. Het is een portemonnee! Je pakt hem op en kijkt wat er in zit. Het is precies 20 euro! Wat doe je dan?

- Wat is eerlijk om te doen, en waarom?

Na hierover met de klas gepraat te hebben, kan meteen doorgedaan worden naar de opdracht (werkbladen eerlijk / niet eerlijk). Wanneer er nog aandacht is voor verdere klasdiscussie, kan het scenario vervolgd worden:

Je besluit de portemonnee naar de politiebureau te brengen. Daar is een politieagent die je helpt. Zij kijkt in de portemonnee, en zegt: "tja, er zitten geen pasjes in, dus we zullen nooit weten van wie deze portemonnee is. Weet je wat? We delen de buit. Jij krijgt 10 euro, en ik krijg 10 euro."

- Vind je dat een eerlijke oplossing?
- Vind je dat de politieagent dit mag doen?
- Wat vind je dat er nu met de portemonnee moet gebeuren?

2. Werkbladen eerlijk / niet eerlijk in tweetallen (7-15 minuten)

Soms is het lastiger om te bepalen of iets wel of niet eerlijk is. Daarom gaan we nu in tweetallen overleggen of bepaalde dingen wel of niet eerlijk zijn. Uitleg:

Elk tweetal krijgt een vel papier, verdeeld in 2 helften: *eerlijk* en *niet eerlijk* (zie p. 37). Je krijgt ook een paar kaartjes, waar iets op staat geschreven (zie p. 38-39). Samen ga je overleggen of je dat wat op het kaartje staat *wel* of *niet* eerlijk vindt. **Goed overleggen!** (Je kunt hier twee kinderen laten voordoen hoe ze goed overleggen.) Als je met elkaar hebt bepaald aan welke kant die hoort, mag je hem daar opplakken.

3. Reflectie (15-20 minuten)

Vraag één tweetal welk kaartje zij het moeilijkst vonden, en laat ze uitleggen *waarom* ze deze moeilijk vonden. (Dit kan herhaald worden met andere kaartjes.)

- Waren jullie het oneens? Hoe losten jullie dat op?
- Vonden andere tweetallen dit kaartje ook moeilijk? Waar hebben jullie hem geplakt?
- Is er een tweetal die hem aan de *andere* kant heeft geplakt? Waarom?

Als laatst kan gevraagd worden:

- Welk kaartje vond je het leukst? Waarom?
- Kun je nu uitleggen wat *eerlijk* is, en wat *oneerlijk* is? (Dit kan een moeilijke vraag stellen, maar kinderen hebben er waarschijnlijk wel associaties mee of een antwoord op).

Niet eerlijk

Eerlijk

Een hond heb je als huisdier, en een koe eet je op.

Een arme man steelt een brood omdat hij zijn kinderen te eten moet geven.

Je mag iemand pesten die zelf ook pest.

Jan speelt vals bij een spel, anders wint hij nooit.

Een dief vraagt aan jou waar het
geld ligt. Jij liegt, en je zegt dat je
het niet weet.

Kinderen krijgen meestal meer
kado's dan volwassenen.

Je vriendje krijgt een zak snoep,
maar hij deelt hem niet met jou!

Les 10: Vriendschap – Kun je vrienden zijn met je moeder?

Introductie voor de leerkracht:

Vriendschap is een onderwerp waar kinderen van deze leeftijd veel over nadenken. Ze kunnen voor zichzelf duidelijke regels hebben bepaald, zoals 'ik heb één hartsvriendin, voor altijd' of 'ik wil alleen maar stoere vrienden'. In deze les gaan we hierover nadenken. Wat is belangrijk in vriendschap? Kun je vrienden zijn met je ouders? Wat is het verschil tussen vriendschap en verliefdheid? En is ruzie soms nodig voor goede vriendschap?

Lesopbouw:

- 0-7 min Introductie: verhaal
- 7-15 min Individuele opdracht: ik en mijn vriend(in)
- 15-20 min Reflectie

Vorbereiding:

- Print voor elk kind een werkblad (zie p. 42)

1. Introductie: verhaal Jasper (0-7 minuten)

Reflecteer op vorige week: wie weet nog waar we het over hadden?

Vandaag gaan we het hebben over *vriendschap*. We beginnen met een kort verhaal:

Elke dag na schooltijd fietst Jasper snel naar huis. Hij gaat dan spelen met zijn buurmeisje Femke. Samen hebben ze een boomhut, die ze steeds een beetje verder uitbouwen; er is al een stevige touwladder, en er staan twee krukjes in het hutje. Maar nu willen ze een waterdicht dak maken.

Jasper en Femke zijn beste vrienden. Zijn klasgenootjes zagen Jasper laatst spelen met Femke, en zeiden: "hee, ben jij soms *verliefd* op Femke?". "Nee hoor", zei Jasper, "we zijn gewoon beste vrienden". "Dat kan niet!", zeiden zijn klasgenoten, "want een jongen en een meisje *kunnen* geen beste vrienden zijn!".

De volgende vragen kunnen vervolgens gesteld worden voor het klasgesprek (ze hoeven niet allemaal gesteld te worden; neem die vragen die op dat moment passen in het gesprek):

- Wat denken jullie, kunnen een jongen en een meisje bevriend zijn met elkaar?
- Is vriendschap met een jongen anders dan vriendschap met een meisje?
- Welke jongens hebben hier ook meisjes als vriend?
- En welke meisjes zijn bevriend met jongens?
- Wanneer is iemand eigenlijk je vriend/vriendin?
- Wat is belangrijk in vriendschap? (eerlijk zijn, leuk spelen, dezelfde dingen leuk vinden?)
- Kun je vrienden zijn met je broer of zus? vader/moeder?
- Kun je vrienden zijn met een dier?
- Waarom zijn vrienden belangrijk?
- Wat is het verschil tussen *verliefd zijn* en *vriendschap*?

2. Werkblad: ik en mijn vriend(in) (7-15 minuten)

Uitleg:

Iedereen mag nu voor zichzelf een goede vriend of vriendin in zijn hoofd nemen. Dat mag iemand uit de klas zijn, maar mag ook iemand anders zijn. Misschien een buurmeisje, je vader, of een dier. Je mag een tekening maken van jullie twee (op het werkblad, zie p. 42), en eronder opschrijven waarom diegene een goede vriend of vriendin is. (Misschien willen ze voorbeelden: diegene vertelt geen geheimen door, is heel grappig, enzovoorts).

3. Reflectie (15-20 minuten)

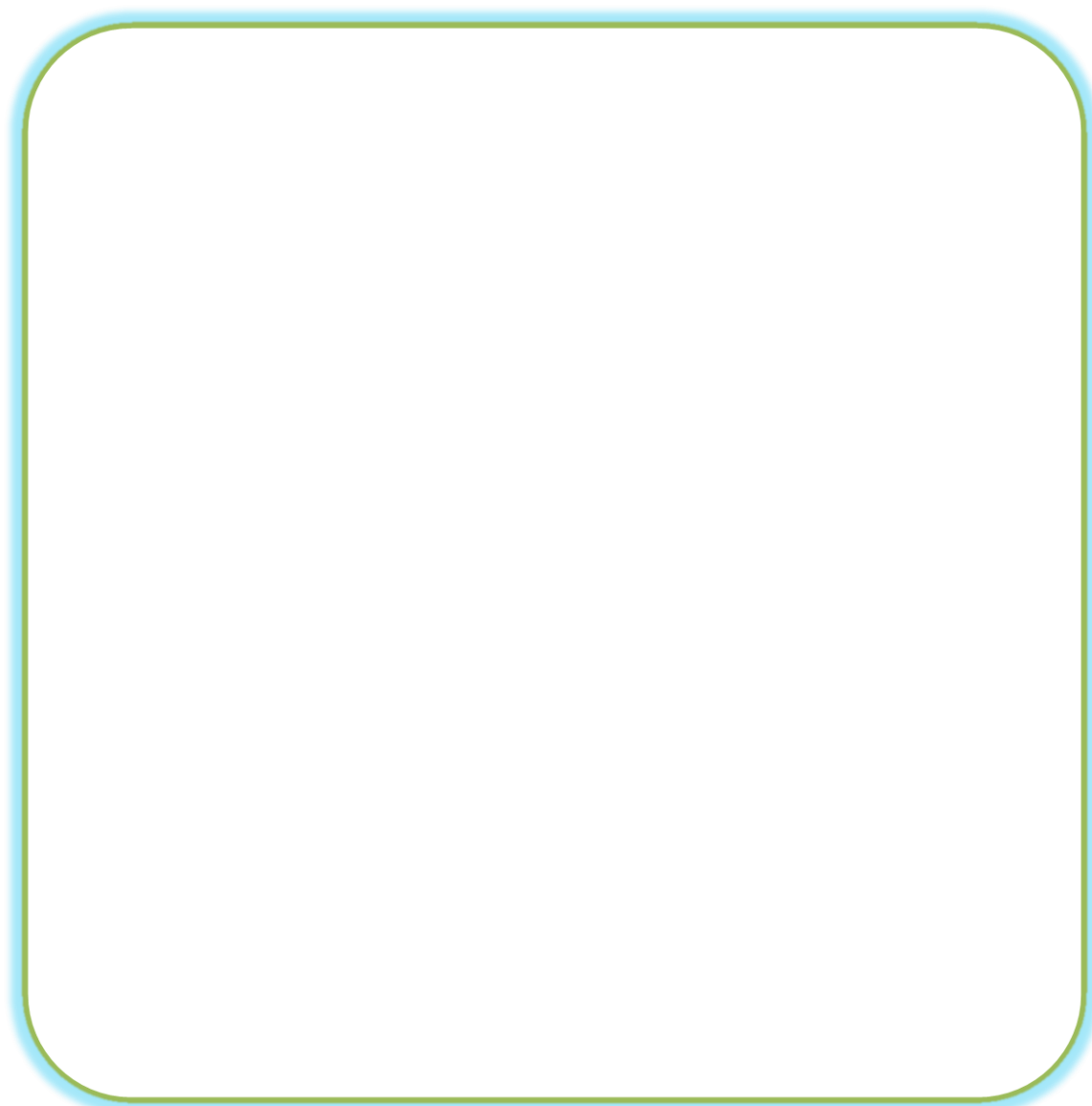
Laat kinderen die willen hun tekening presenteren.

Als laatst kunnen we het nog hebben over *ruzie*.

- Wie heeft er wel eens ruzie met degene die je hebt getekend?
- Hoe lossen jullie dat dan op?
- Hoort ruzie bij goede vriendschap? Of juist niet?
- Wat hebben jullie vandaag geleerd over vriendschap?

Op de volgende pagina is het werkblad te vinden dat bij de opdracht hoort.

Ik en mijn vriend / vriendin

Dit ben ik samen met.....

Dit is een goede vriend / vriendin omdat

.....

.....

.....

Les 11: Geluk – Als je heel veel speelgoed hebt, ben je dan gelukkig?

Introductie voor de leerkracht:

We hebben het al eerder gehad over blijdschap en geluk. Deze les is een vervolg daarop. Eerder dachten we na over wat ons gelukkig maakt. Nu gaan we daar met een stellingenspel verder over nadenken; er wordt zo meer ruimte gecreëerd voor het gesprek *tussen* kinderen. Worden we gelukkig van heel veel speelgoed? Of maakt geld gelukkig? Worden we gelukkig als we een heleboel vriendjes hebben? Kunnen we uiteindelijk verwoorden wat er nodig is voor geluk? En is dat voor iedereen hetzelfde?

Lesopbouw:

0-7 min	Introductie: verhaal
7-15 min	Stellingenspel
15-20 min	Reflectie

Vorbereiding: -

1. Introductie: (0-7 minuten)

Reflecteer op vorige week: wie weet nog waar we het over hadden?

Vandaag gaan we het hebben over *geluk*. Daar hebben we het al eerder over gehad.

- Wie weet nog wat we toen hebben gedaan? (Dit ging voornamelijk om het verschil tussen blijdschap en geluk).

We gaan nu verder nadenken over wat ons gelukkig maakt. We beginnen met een simpele vraag:

- Waar word je gelukkig van?

Hier kun je de kinderen proberen uit te dagen. Wanneer ze zeggen “van snoep!”, vraag dan “ok, stel je voor dat je in een wereld leefde waarin er *alleen* maar snoep was, zou je dan gelukkig zijn?” Het antwoord is waarschijnlijk *nee*: ze hebben ook andere dingen nodig. Wat dan? Schrijf alle antwoorden van kinderen op het bord. Als er aardig wat dingen op het bord staan kun je vragen:

- Is het nu compleet? Is iemand die dit allemaal heeft gelukkig?

- Waarom is het zo moeilijk om dit te bedenken? (Misschien omdat het een gevoel is?)

2. Stellingenspel (7-15 minuten)

We doen nu het stellingenspel, dat lijkt op het spel dat we in les 4 (normaal) hebben gedaan. Uitleg:

Iedereen mag nu gaan staan, naast de stoel. Ik ga nu telkens iets zeggen over geluk, en je mag voor jezelf bedenken of je het daarmee *eens* bent of *niet*, maar het kan ook dat je het er een klein beetje mee eens bent, en een klein beetje oneens.

- Heeeeelemaal eens? Maak jezelf dan zo lang mogelijk, strek jezelf helemaal uit! (doe dit voor, en oefen samen).
- Heeeeelemaal mee oneens? Maak jezelf dan héél klein, als een bolletje op de grond (doe dit voor, en oefen samen).
- Als je het een beetje eens, een beetje oneens bent, dan blijf je gewoon rechtop staan.

Zo kun je zien: hoe meer je het ermee eens bent, hoe langer je bent. En je mag, wanneer iemand anders iets heeft gezegd waar jij het wel mee eens bent, *veranderen van mening*. (Luister dus goed naar wat anderen zeggen!) Dus, als jij jezelf heel klein had gemaakt omdat je iets niet normaal vond, en iemand anders vindt het wel normaal, en legt uit waarom, dan zou het kunnen dat je denkt: ha, dat is een goeie reden, ik ben het met hem eens! Dan mag je dat laten zien, en ook jezelf lang maken. Wisselen mag altijd!

Er is waarschijnlijk geen tijd voor alle stellingen, kies er dan een paar, waarvan je denkt dat ze de kinderen aanspreken. De stellingen zijn:

- Als je heel veel speelgoed hebt, ben je gelukkig.
- Iedereen is wel eens ongelukkig.
- Als je hard moet lachen, dan ben je gelukkig.
- Als je de hele dag televisie mag kijken, dan ben je gelukkig.
- Ik ben gelukkig als ik in mijn eentje een boek lees.
- Ik word gelukkig als ik iets leuks of iets goeds doe voor iemand anders.
- Als je arm bent, kun je niet gelukkig zijn.
- Als je heel veel vriendjes en vriendinnetjes hebt, dan ben je gelukkig.
- Als je steenrijk bent, kun je niet gelukkig zijn.
- Ik ben gelukkig als ik samen met andere mensen ben.
- Je kunt tegelijkertijd gelukkig en verdrietig zijn.
- Iedereen wordt van dezelfde dingen gelukkig.

Soms kun je tussendoor vragen stellen. Dit is vooral interessant wanneer de meningen verdeeld zijn:

- Kijk eens om je heen. Heeft iedereen hierover dezelfde mening?
- Neem twee kinderen uit de klas die heel erg van mening verschillen: de ene is helemaal uitgestrekt, de andere heeft zich helemaal klein gemaakt. Vraag hen allebei naar hun motivatie.

3. Reflectie (15-20 minuten)

Als afsluiting kun je de volgende vragen stellen:

- Wat hebben jullie vandaag geleerd over geluk?
- Zijn jullie gelukkig? Kun je uitleggen waarom?